

РЕАЛІЗАЦІЯ НОРМ ПРАВА ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ПРАВОСУДДЯ ДРУЖНЬОГО ДО ДИТИНИ ВІДПОВІДНО ДО МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ТА ІНСТРУМЕНТІВ ООН

Юзікова Н. С.

ВСТУП

Майбутнє будь-якого суспільства і людства значною мірою залежить від розвитку молодого покоління. Повага до прав людини виникає з уважного ставлення суспільства до своїх дітей, що визначається національною та міжнародною політикою і стратегією розвитку. Спрямованість на дотримання прав дитини визначається не лише державною політикою, але й активною участю неурядових громадських організацій, які враховують унікальні інтереси та потреби дітей і створюють необхідні умови для їхнього розвитку. Міжнародні правила і принципи визначають положення, що спрямовані на створення умов для гідного життя дитини, зокрема, через освіту та формування соціально корисних навичок.

Формування правового кейсу, спрямованого на визначення особливостей взаємодії із неповнолітніми, які порушили закон, є актуальним питанням, оскільки підрастаюче покоління відіграє визначальну роль у гарантуванні життєздатності суспільства та в його майбутньому розвитку. Тому, саме забезпечення прав дитини займає важливе місце як у міжнародній, так і національній системі захисту прав людини. Діти, як особлива категорія осіб, часто стикаються з обмеженнями у реалізації своїх прав, що вимагає від держав та світового співтовариства прийняття та впровадження різновекторних заходів для ефективного захисту прав дитини. Злагоджена інтеграція міжнародних стандартів у національний механізм забезпечення прав дитини, становить основу ефективного забезпечення поваги, реалізації і захисту їх прав та слугує своєрідним міжнародним алгоритмом для держави в її ставленні до дитини. Поряд з цим, використання виключно правових механізмів часто є недостатнім для ефективного захисту прав дитини. Така ситуація передбачає від суб'єктів правозастосування наявності відповідних знань чи досвіду ювенального характеру у розумінні особливостей дитячої психіки, впливу виховання та можливостей адаптації дитини в конкретних умовах тощо.

Важливо визначити, що немає ідеальних прикладів державної політики здійснення правосуддя щодо неповнолітніх з протиправною

поведінкою. Всі країни, навіть з високим рівнем демократії та економічного розвитку, стикаються з викликами, такими як зростання злочинності серед неповнолітніх, втягування дітей у діяльність організованих злочинних груп, їх участь у терористичних актах, а також проблеми, пов'язані із сім'ями з низьким рівнем життя та безпритульністю дітей. Таким чином, у процесі здійснення правосуддя відносно дітей вирішується питання балансу між встановленням справедливої рівноваги й дотримання інтересів суспільства та застосуванням до неповнолітніх відповідних заходів кримінально-правового характеру за вчинене кримінальне правопорушення. Реалізація норм права при здійсненні правосуддя дружнього до дитини вимагає об'єднаних зусиль національної та міжнародної спільноти.

1. Міжнародні засади здійснення правосуддя щодо дитини

Міжнародні норми і принципи, розроблені в рамках інституту міжнародно-правового захисту прав дитини, створюють правове підґрунтя для здійснення правосуддя щодо неповнолітніх, які порушили закон та здійснення ефективної превентивної політики. Вони покликані забезпечити найбільш ефективні та дружні до дитини методи здійснення правосуддя.

Повага та захист прав дитини в міжнародних стандартах визначаються через кілька ключових моментів, які враховують важливість охорони та реалізації цих прав. Міжнародні норми спрямовані на створення механізмів та стандартів для ефективного захисту прав дитини у судових процесах та в умовах позбавлення волі. Вони орієнтуються на відповідальну систему, міцно закріплену на професіоналізмі, що гарантує належну повагу та реалізацію прав дитини на всіх рівнях.

Протягом останнього десятиліття міжнародними та регіональними органами прийнято низку декларацій і керівних принципів, що сприяють розширенню доступу до правосуддя та здійснення правосуддя з урахуванням інтересів дітей. Ці рамкові документи враховують дітей у всіх аспектах систем правосуддя, охоплюючи жертв та свідків кримінальних правопорушень, дітей у соціальних програмах та тих, чії справи розглядаються в адміністративних судах [1, с. 2].

Враховуючи важливість питань охорони прав дитини на міжнародному правовому полі застосовуються такі інструменти ООН як: *Мінімальні стандартні правила ООН щодо відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх* («Пекінські правила», 1985 р.). Провідною ідеєю Пекінських правил є всебічний захист прав неповнолітніх у кримінальному процесі та вчинення дій, спрямованих

на забезпечення благополуччя дитини та адекватність заходів впливу на правопорушника з урахуванням особливостей особи, характеру й ступеня суспільної небезпеки вчиненого діяння. *Правила ООН щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі* («Гаванські правила», 1990 р.); Метою Правил є встановлення мінімальних стандартів для захисту неповнолітніх, позбавлених свободи, відповідно до прав людини та протидія несприятливим наслідкам усіх видів ув'язнення. Основною ідеєю цього документа є те, що кожній позбавленій волі дитині має бути гарантовано гуманне, поважне ставлення. Правила проголошують, що тюремне ув'язнення має застосовуватися як крайній захід впливу, протягом мінімального необхідного періоду часу та у виняткових випадках. *Керівні принципи ООН щодо попередження злочинності серед неповнолітніх* («Ер-Рядські керівні принципи», 1990 р.). Ер-Рядські принципи гармонічно поєднують складові, на яких повинна будуватися національна політика запобігання злочинності серед неповнолітніх: базові принципи побудови політики, загальні напрямки превенції, інститути соціалізації дитини, соціальна політика, законодавча база щодо відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх, дослідницький напрямок та координація. Встановлені стандарти запобігання злочинності неповнолітніх та заходів захисту неповнолітніх, що залишилися без батьківського піклування, стали жертвами зловживань або знаходяться у небезпечних умовах у «групі ризику». *Керівні принципи ООН щодо судочинства у питаннях дітей-жертв і дітей-свідків злочинів* (2005 р.). Ідея документу полягає в забезпеченні ефективного захисту та підтримки дітей, які стали жертвами злочинів або свідками подій. Принципи спрямовані на створення сприятливого середовища для дітей у судових процесах, з урахуванням їхніх особливостей та потреб. Вони покликані забезпечити справедливий, дружній до дитини підхід, що враховує психологічний комфорт та безпеку дітей під час їхньої участі у судових процедурах. *Керівні вказівки Генерального Секретаря ООН: Підхід ООН до судочинства у справах неповнолітніх* (2008 р.). Головна мета Керівних вказівок полягає в розробці однорідного підходу до захисту прав та інтересів неповнолітніх при здійсненні правосуддя. Ці вказівки спрямовані на створення ефективної та справедливої системи, яка враховує особливості розвитку та потреб молодих учасників судових процесів. Основний акцент робиться на забезпеченні дружнього до дитини правосуддя, що сприяє їхньому психосоціальному розвитку та забезпеченню справедливого вирішення конфліктів. *Принципи щодо статусу і функціонування національних установ із захисту і сприяння реалізації прав людини* («Паризькі принципи»). Мета «Паризьких принципів» стосується статусу і функціонування національних установ

із захисту і сприяння реалізації прав людини полягає в забезпеченні ефективного та незалежного функціонування таких установ. Ці принципи спрямовані на створення умов для надання відповідного захисту та підтримки прав людини, а також забезпечення їхньої незалежності та об'єктивності в діяльності. Завдання «Паризьких принципів» включають рекомендації з підвищення якості та ефективності роботи національних установ у сфері прав людини, забезпечення їхньої сумісності із міжнародними стандартами, а також створення прозорих та доступних механізмів взаємодії з цими установами для захисту прав людини. *Резолюція Економічної та Соціальної Ради ООН 2002/12 Основні засади застосування програм реституційного правосуддя з питань кримінального правосуддя* є відгуком обговорення на міжнародному рівні питань щодо реституційного правосуддя у ході десятого Конгресу ООН із запобігання злочинності і поведження з правопорушниками у межах порядку денного «Правопорушники та жертви: відповідальність і справедливість у процесі відправлення правосуддя» та відповідно до резолюції 56/261 Генеральної Асамблеї ООН від 31 січня 2002 р. «Плани дій по здійсненню Венеціанської декларації про злочинність та правосуддя: відповіді на виклики XXI століття». Заходи реституційного правосуддя надають можливість потерпілим отримати компенсацію, відчуті себе більш захищеними; дозволяють правопорушникам усвідомити причини та наслідки своїх дій і нести реальну відповідальність, а також створюють умови, що дозволяють громаді зрозуміти фактори, які детермінують злочинність, сприяють підвищенню благополуччя громади і попередженню злочинності.

Реалізація принципу здійснення правосуддя дружнього до дитини у законодавстві та судовій практиці європейських країн відображається в ряді нормативних актів, міжнародних угод та конвенцій, які забезпечують захист прав та інтересів неповнолітніх. Найважливішим документом є Конвенція ООН про права дитини, яка надає загальні принципи та стандарти для захисту прав дитини. Деякі засади цієї конвенції втілено у законодавстві та судовій практиці країн Європи. Ці принципи становлять фундамент для розробки політик та практик, спрямованих на створення дружнього та захисного середовища для дітей у системі правосуддя. Конвенція про права дитини визначає конкретні та вичерпні права самостійної групи осіб – дітей. Конвенція є природним розвитком попередніх загальних декларацій та конвенцій про права людини, покладаючи особливий акцент на права дитини. Саме цей уніфікований документ визначає роль суспільства та громадськості у забезпеченні дотримання положень Конвенції, що є ключовим чинником здійснення правосуддя дружнього до дитини.

Поводження із дитиною, особливо в контексті участі її у судових процесах або діяльності інших державних установ, повинно відрізнятися від поведінки в аналогічних ситуаціях із дорослими, враховуючи особливості віку та розвитку дитини. У судовому провадженні, в якому бере участь дитина, чи під час її опитування під час досудового розслідування, держави повинні створити умови, які найменше травмують дитину. Це включає як законодавчу базу, так і організаційні заходи, спрямовані на уникнення негативного впливу на дитину. Недостатнє врахування державами особливостей у сфері захисту прав дитини може призвести до порушення різних видів прав, гарантованих Конвенцією, незалежно від статусу дитини як обвинуваченого, потерпілого, свідка тощо.

Сьогодні майже кожна дитина може потрапити у коло дії системи правосуддя, яка проявляється у різних формах від досудового розслідування до захисту прав дитини у цивільних справах. Координатор проєктів ОБСЄ в Україні, Генрік Вілладсен, аргументовано наголосив, що система правосуддя має бути пристосована до специфічних потреб та вразливості дітей, забезпечуючи їм повний доступ та чуйне ставлення. Кожна дитина повинна мати право на справедливе та гідне ставлення, повагу та турботу, що вимагає створення в судах дружнього середовища для дітей [2, с. 4].

Міжнародні засади здійснення правосуддя дружнього до дитини сформовані у деклараціях, конвенціях, резолюціях, базується на кількох основних складових, які спрямовані на забезпечення ефективного правосуддя для неповнолітніх що забезпечує всебічний захист, повагу та дотримання прав. Основні засади можна систематизувати наступним чином.

Повага до особистості дитини. Принцип передбачає повагу до прав та особистісних характеристик кожної дитини. Дитина розглядається як самостійна особистість, а не об'єкт, і її гідність має поважатись та бути захищеною.

Індивідуалізований підхід. Здійснення правосуддя повинно враховувати індивідуальні потреби та характеристики кожної дитини. Це передбачає врахування віку, психоемоційного стану, рівня розвитку, особливостей характеру та умов життя дитини.

Участь дитини в процесі. Дитина повинна мати можливість висловлювати свою думку та брати участь у всіх етапах правосуддя. Це включає право на вислуховування її поглядів та думок, а також врахування їх у процесі прийняття рішень.

Безпека та благополуччя дитини. Процес здійснення правосуддя повинен захищати і забезпечувати безпеку та благополуччя дитини. Це

включає уникнення будь-якого негативного впливу або шкідливих наслідків для її фізичного та психологічного стану.

Сприяння реабілітації та ресоціалізації. Здійснення правосуддя повинно бути спрямоване не лише на покарання, але й на реабілітацію та ресоціалізацію дитини. Мета полягає в забезпеченні умов для повернення дитини до суспільства як повноцінного члена.

Конфіденційність та захист приватності. Процес правосуддя має забезпечувати конфіденційність і захист приватності дитини. Інформація про дитину та її справу повинна обмежуватися лише залученням необхідної кількості осіб (фахівців) та заходами.

Питання дотримання принципу здійснення правосуддя дружнього до дитини актуальна та важлива тема у сучасному суспільстві. Система правосуддя, відповідно до *Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей*, ставиться до дітей з гідністю, повагою, турботою та справедливістю. Вона є доступною, зрозумілою та надійною. Вона прислухається до дітей, серйозно ставиться до їх думок і гарантує, що інтереси тих, хто не може висловитися (наприклад, дітей), також захищені. Вона пристосовує свій темп до дітей: вона не є а ні оперативною, а ні тривалою, радше розумно швидкою. Керівні принципи правосуддя, дружнього до дітей, покликані забезпечити все це, гарантувати, що всі діти мають адекватний доступ до правосуддя, а ставлення є шанобливим і чуйним [3, с. 8].

Система правосуддя щодо дитини повинна бути спроектована так, щоб враховувати «якнайкращі інтереси дитини» у широкому розумінні та відрізнятися від звичайної системи, де головними учасниками є дорослі особи. Це передбачає впровадження спеціальних елементів у систему правосуддя, спрямованих на захист «якнайкращих інтересів дитини». Так, відповідно до Зауважень загального порядку Комітету ООН з прав дитини «Про право дитини на приділення першочергової уваги якнайкращому забезпеченню її інтересів сформульовано визначення найкращих інтересів та підходів. Право дитини на те, щоб її найкращі інтереси враховувалися в якості першочергового міркування, є одним з основних прав, що закріплюється нормативним принципом і процедурною нормою, яка поширюється як на окремих дітей, так і на групи дітей. Усі заходи з впровадження Конвенції, включаючи законодавство, політику, економічно-соціальне планування, прийняття рішень і бюджетні рішення, повинні виконуватися відповідно до процедур, що забезпечують прийняття найкращих інтересів дитини, в тому числі підлітків, як першочергового міркування в усіх діях, що їх стосуються [4]. При оцінці та визначенні найкращих інтересів дитини з метою прийняття рішення про застосування тієї чи іншої конкретної

міри належить діяти в наступному порядку: по-перше, з урахуванням конкретних обставин справи слід визначити, в чому полягають відповідні елементи оцінки найкращих інтересів, наповнити їх конкретним змістом і визначити значимість кожного з них в співвідношенні з іншими; по-друге, з цією метою необхідно слідувати правилам, що забезпечують юридичні гарантії та належну реалізацію цього права [5, с. 17].

У Керівних принципах правосуддя, дружнього до дітей при оцінці інтересів дітей, які беруть участь у судовому процесі або на яких судовий процес матиме вплив зазначено складові «інтересів дитини»: думки і погляди дітей мають бути враховані належним чином; всі інші права дитини, такі як право на гідність, свободу і рівне ставлення повинні поважатися у будь-який час; всі відповідні органи повинні застосувати комплексний підхід у цілях урахування всіх інтересів, що можуть бути під загрозою, у т.ч. психологічне і фізичне здоров'я, законні, соціальні, економічні інтереси дитини [3, с.7].

Інтереси неповнолітніх, які можуть брати участь у судовому процесі або кримінальному провадженні, повинні окремо оцінюватися, і важливо знайти баланс для узгодження можливого конфлікту інтересів між ними. Хоча судові органи мають остаточні повноваження та обов'язок прийняття рішень, міжнародна спільнота повинна спільними зусиллями впроваджувати багатогалузевий підхід до визначення оптимального забезпечення інтересів дитини у судових процедурах за їх участю. Це сприятиме найбільш ефективній реалізації міжнародних принципів здійснення правосуддя дружнього до дитини.

2. Міжнародні стандарти щодо застосування попереднього ув'язнення для неповнолітніх та їх реалізації у національному законодавстві

Міжнародні стандарти встановлюють вимоги щодо обмеження використання попереднього ув'язнення для неповнолітніх, особливих потреб та прав неповнолітніх при здійсненні правосуддя. У Конвенції Про права дитини наголошено на необхідності всебічного забезпечення права неповнолітніх у справах, які стосуються їхньої свободи та правосуддя. Попереднє ув'язнення повинно використовуватися тільки як крайній захід і на найкоротший період часу (ст. 37 Конвенції). Стандарти для застосування попереднього ув'язнення, у тому числі до неповнолітніх визначені у Керівних принципах ООН щодо попереднього ув'язнення стосуються обмеженого використання попереднього ув'язнення для неповнолітніх. Також наголошено на його застосуванні у виняткових випадках. Мінімальні стандартні правила

ООН щодо відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх визначають стандарти при здійсненні правосуддя щодо дитини. Так, утримання під вартою дитини має бути крайнім заходом, і, за можливості, доцільно використовувати інші, альтернативні ув'язненню, заходи впливу на дитину. Крім того, тримання під вартою повинно бути тимчасовим, тривати якнайкоротший час та проводитися окремо від дорослих. Під час утримання неповнолітнього слід забезпечувати йому необхідну соціальну, психологічну, медичну, фізичну допомогу, а також можливість отримання освіти та професійної підготовки.

Міжнародні документи і принципи покликані гарантувати, що використання попереднього ув'язнення для неповнолітніх буде обмеженим, справедливим і враховуватиме їх особливі потреби та права.

Представляє науковий інтерес у контексті дотримання міжнародних стандартів при застосуванні попереднього ув'язнення для неповнолітніх рішення у справі Т. проти Об'єднаного Королівства [6]. Фабула справи. Заявник Т., якому на момент вчинення злочину було 10 років та однокласник В. прогулювали заняття у школі. Під час прогулянки В. та Т. викрали дворічного хлопчика з торгового центру, взяли його в подорож довжиною понад дві милі, а потім побили до смерті і залишили на залізничній колії. У лютому 1993 року заявник Т. і В. були арештовані та утримувалися під вартою до листопада 1993 року, коли відбувся судовий процес у Престонському суді Корони. Судовий розгляд, що тривав три тижні, був проведений публічно перед суддею та присяжними. Перед самим судовим процесом соціальні працівники ознайомили заявника та В. з процедурами суду та персоналом за допомогою «дитячого пакету свідків» який містив книги та ігри. Процес отримав широкий національний та міжнародний резонанс, а прибуття підсудних викликало ворожу реакцію громадськості. У суді були заповнені лави для преси та громадська галерея. Враховуючи такий резонанс, справа, формально розглядалась за алгоритмом розгляду справ повнолітніх осіб (суддя та радник носили перуки та мантії). Поряд з цим, процедура розгляду була змінена з урахуванням віку підсудних. А саме. Забезпечено особливе розташування підсудних поруч із соціальними працівниками у спеціально піднятому доку. Тривалість слухань скорочено відповідно до навчального дня, а під час перерв підсудним дозволяли проводити час з родичами та соціальними працівниками в ігровій зоні. Суддя вказав, що буде робити перерву при ознаках втоми чи стресу підсудних. На початку процесу суддя видав наказ про нерозголошення особистих даних підсудних відповідно до Закону про дітей і підлітків 1933 року. Захисник заявника подав клопотання про

зупинення процесу через несправедливе висвітлення у ЗМІ, але суддя відхилив це клопотання, вважаючи, що не доведено серйозної шкоди для проведення справедливого судового розгляду.

Згідно зі статтею 24 Закону про магістратські суди 1980 року справу щодо дітей та підлітків віком до вісімнадцяти років необхідно розглядати в порядку спрощеного судочинства в магістратському суді, де розгляд, як правило, відбувається в спеціалізованому суді для неповнолітніх, який має неофіційну процедуру та у яких не допускається участь широкого кола громадськості. Виняток становлять діти та підлітки, звинувачені у вбивстві, ненавмисному вбивстві або злочині, який карається у разі вчинення дорослою особою чотирнадцятьма або більше роками ув'язнення, які розглядаються в Суді Корони перед суддею та присяжними. Заявник стверджував, що його тримання під вартою було незаконним у порушення статті 5 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, яка гарантує право на свободу та особисту недоторканність. Він аргументував, що однакове застосування цього покарання для всіх молодих злочинців, засуджених за вбивство, є свавільним, не враховуючи їхніх особистих обставин та потреб. Заявник посилався на статтю 37(b) Конвенції ООН про права дитини та відповідні правила, які рекомендують коротші строки тримання під вартою для дітей та врахування їхнього благополуччя. У відповідь уряд вказав, що тримання під вартою було законним та мало на меті розгляд конкретних обставин справи з метою забезпечення необхідності покарання, реабілітації та захисту суспільства. Суд визначив, що тримання під вартою з волі Її Величності було законним та відповідало цілям позбавлення волі, передбаченим Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод. Зазначено, що заявник був затриманий після засудження компетентним судом, що відповідає вимогам статті 5 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Таким чином, суд вирішив, що не було порушення статті 5 Конвенції у цій справі [6].

Також, у межах аналізу рішення ЄСПЛ у справі Т. проти Сполученого Королівства, важливо звернути увагу на роботу відповідних психологічних служб та фахівців. Так, у рішенні зазначається, що судовий процес суттєво вплинув на заявника, особливо на його психічний та емоційний стан, як відзначається у звітах відповідних експертів. Зазначено, що побудова довіри була трудомістким і тривалим процесом, частково обумовленим страхом заявника перед помстою та підвищеним інтересом ЗМІ, а також його вродженим страхом і неприязним ставленням до психіатрів. Експерт доктор Джонс вказала на обмеженість психіатричних доказів, зокрема

тих, які стосуються впливу судового розгляду на заявника. Заявник, в свою чергу, вказав, що через умови судового процесу він був неспроможний стежити за ним або приймати рішення у власних інтересах. Процедури судового розгляду сильно налякали його та викликали почуття тривоги та пригнічення.

Інший експерт, професор Раттер, визначив два негативних аспекти тривалого судового процесу щодо дітей, зокрема заявника. По-перше, він вказав на необхідність психологічної та терапевтичної допомоги, яка затримується через тривалий судовий процес, що може негативно впливати на психічний розвиток дитини. По-друге, він підкреслив, що публічний характер судового процесу та негативна реакція громадськості можуть становити додатковий шкідливий фактор, особливо для молодих злочинців, які вже стикаються з важливістю визнання своєї відповідальності за вчинення тяжкого кримінального правопорушення [6].

Денисова Л. у Звіті про результати моніторингу судових процесів в Україні «Стандарти правосуддя, дружнього до дитини, та їх втілення в Україні» слушно зазначає, що міжнародні стандарти ООН, Ради Європи однотайні у своїх принципах та підходах: у кримінальних справах за участі дітей має діяти презумпція невинуватості, усі процесуальні дії за їх участі мають бути проведені у найкоротші терміни та з врахуванням думки дитини, а взяття під варту та ув'язнення повинні використовуватись лише у виключних випадках [2].

У резолюції Парламентської асамблеї Ради Європи «Дружнє до дитини правосуддя: від риторики до реальності», державам рекомендовано встановлювати вищий віковий ліміт для обмеження свободи дітей, ніж загальний вік кримінальної відповідальності [2, с. 48]. У національному законодавстві, відтворено загальні міжнародні стандарти, щодо особливостей застосування запобіжних заходів. Це стосується урахування вікових та психологічних особливостей дитини, роду занять при обранні запобіжних заходів, у тому числі пов'язаних із ізоляцією від суспільства. Затримання та тримання під вартою можуть застосовуватися до неповнолітнього лише у разі, якщо він підозрюється або обвинувачується у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину, за умови, що застосування іншого запобіжного заходу не забезпечить запобігання ризикам, зазначеним у ст. 177 КПК України. Про затримання і взяття під варту неповнолітнього негайно сповіщаються його батьки чи особи, які їх замінюють. [7]. Поряд з цим, у КПК України не встановлено вимог щодо підвищеного віку для застосування тимчасових заходів, пов'язаних з обмеженням свободи. Додаткові гарантії для неповнолітніх осіб, які взяті під варту закріплені у Законі України «Про

попереднє ув'язнення». До них віднесено: заборона утримувати неповнолітніх в ізольованих камерах, а у випадку загрози їхньому життю передбачено переведення до іншої камери, що має менший ступінь обмеження або загальної камери (ч. 1 ст. 8); розташування осіб, що знаходяться під вартою, в камерах визначається наступним чином: чоловіків і жінок утримують окремо, неповнолітніх і дорослих розміщують відокремлено (ч. 2 ст. 8); молоді громадяни (віком від 14 до 35 років) мають право отримувати психолого-педагогічну допомогу від фахівців центрів соціальних служб (ч. 3 ст. 9) [8].

У Конституції України гарантовано забезпечення найкращих інтересів дитини як основний пріоритет. Також, визначено право на справедливий суд та зобов'язання держави забезпечити особливий захист та підтримку дітей.

У Кримінальному процесуальному кодексі України закріплено особливий захист прав та інтересів неповнолітніх під час кримінального провадження, встановлено певні обмеження стосовно застосування заходів впливу, застосування покарань до дітей та встановлено принципи конфіденційності й захисту прав дитини під час слідства та судового процесу.

Згідно Закону України «Про охорону дитинства», затримання неповнолітніх є винятковим заходом і може застосовуватися лише відповідно до чітко визначених у законі випадків і порядку. В разі затримання дитини відповідні органи негайно повідомляють про це батьків чи осіб, які їх замінюють, а також органи прокуратури. Закон також передбачає заборону утримання дитини в одному приміщенні з дорослими затриманими, арештованими чи засудженими особами.

Щодо застосування тимчасових заходів, пов'язаних з обмеженням свободи неповнолітнього, якщо вважається, що дитина вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене позбавленням волі на строк понад 5 років, і вона не досягла віку з якого настає кримінальна відповідальність, її може бути поміщено у приймальник-розподільник для дітей на строк до 30 днів на підставі ухвали слідчого судді, суду за клопотанням прокурора. Такий тимчасовий захід може бути продовжений на строк до 30 днів згідно з рішенням слідчого судді чи суду (ч. 4 ст. 498 КПК України).

Неповнолітніх підозрюваних чи обвинувачених, крім інших запобіжних заходів, може бути передано під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників, або адміністрації дитячої установи, враховуючи письмове зобов'язання взяти на себе обов'язки забезпечення прибуття неповнолітнього за викликом та його належної поведінки. Передання під нагляд можливе лише за згоди всіх сторін, включаючи самого неповнолітнього.

При обранні запобіжного заходу важливого значення набуває інформаційна складова. Зокрема, надання інформації та консультацій дитині повинно відбуватися таким чином, щоб враховувати її вік та рівень зрілості, використовуючи мову, яку дитина може зрозуміти. У відповідності до Керівних принципів, пов'язаних з участю дітей-жертв та свідків (п. 14), рекомендується використовувати мову, якою дитина спілкується, і враховувати стать та культуру дитини.

Зазвичай інформація має передаватися прямо дитині, а також її батькам або законним представникам. Надання інформації батькам не повинно вважатися альтернативою передачі інформації дитині. Крім того, держави повинні забезпечити наявність матеріалів, що містять відповідну юридичну інформацію, доступну для розуміння дитиною. Для цього дітям мають бути доступні спеціальні інформаційні служби, такі як спеціальні веб-сайти та гарячі лінії допомоги дітям У кримінальному провадженні, що стосується неповнолітнього, всі учасники, такі як слідчий, дізнавач, прокурор, слідчий суддя та суд, зобов'язані роз'яснювати хід процесуальних дій, рішень та їх значення. Слідчий суддя та суд повинні пояснювати неповнолітньому підозрюваному чи обвинуваченому судові дії, зрозумілою мовою, уникати складних мовних конструкцій і використовувати заміники-синоніми для спеціальних термінів, легких для сприйняття неповнолітнім. Це гарантує право неповнолітнього на ефективну участь у кримінальному провадженні, включаючи право бути присутнім у судовому засіданні та право чути, бути почутим і слідкувати за ходом розгляду. Якщо неповнолітній обвинувачується у вчиненні злочину, за який передбачено довічне позбавлення волі, суд повинен пояснити йому право на здійснення кримінального провадження з використанням суду присяжних.

Відповідно до Звіту про результати моніторингу судових процесів в Україні «Стандарти правосуддя, дружнього до дитини, та їх втілення в Україні», тримання під вартою для неповнолітніх в Україні використовується вкрай рідко, і його застосування зазвичай пов'язане з серйозними правопорушеннями. Найбільш поширеними альтернативами є особисте зобов'язання, домашній арешт та інші запобіжні заходи [2, с. 48].

Моніторинг, проведений Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, виявив низку проблем у виконанні законодавства, особливо в частині утримання неповнолітніх у місцях попереднього ув'язнення. Законодавство визначає недопустимість спільного утримання дітей з дорослими та заборону розміщення їх в одиночних камерах. Проте, під час моніторингу у державній установі «Київський СІЗО» встановлено випадок, коли неповнолітня особа, яка має дитину

до трьох років, утримується разом з повнолітньою особою [2, с. 52]. Це порушує вимоги закону. Уповноважений повідомила Міністерство юстиції про цю ситуацію, вказавши, що така ситуація виникає через колізію між вимогами різних статей Закону України «Про попереднє ув'язнення». Зараз це питання залишається невирішеним.

Також у результаті моніторингу виявлено, що запобіжний захід у виді взяття під варту застосовується до неповнолітніх у меншій кількості випадків, але коли це відбувається, то це часто на тривалій термін. Аналіз судових рішень показує, що в більшості випадків неповнолітнім обирають менш жорсткі запобіжні заходи, такі як домашній арешт чи особисте зобов'язання. Однак, коли обирається тримання під вартою, це може тривати довгий час, і суди виправдовують це тяжкістю скоєного злочину та можливістю ухилення від суду. Проблемаю також є формальний розгляд клопотань про продовження строків тримання під вартою, де суди часто використовують шаблонні рішення з ідентичною мотивацією. Це може призводити до автоматичного продовження строків, навіть у випадках, коли обставини залишаються незмінними.

За даними Офісу Генеральної прокуратури з майже трьох тисяч неповнолітніх, притягнутих до кримінальної відповідальності у 2020 році, тримання під вартою застосовано по відношенню до 199 осіб. Важливо відзначити, що захід у вигляді тримання під вартою до дітей застосовується значно рідше, ніж до дорослих. Виявлена найбільш виразна різниця у використанні цього запобіжного заходу між дітьми та дорослими, яка спостерігається під час досудового слідства. У той час, як під час судового провадження, різниця в застосуванні тримання під вартою для дітей і дорослих стає менш помітною або така різниця відсутня [9].

Статистичні дані, щодо застосування запобіжних заходів під час досудового слідства у 2019 році базувались на показниках Дніпропетровської, Луганської, Тернопільської, Хмельницької областей. Вони показують, що найчастіше слідчі судді обирали тримання під вартою в 62% випадків. Проте у справах щодо неповнолітніх підозрюваних цей відсоток значно нижчий – 23%. У зазначених областях тримання під вартою застосовувалося у 71% випадків, тоді як у випадках неповнолітніх цей захід обирали у 54% випадків застосування запобіжних заходів. Цікаво відзначити, що в Тернопільській області різниця в застосуванні тримання під вартою під час судового провадження між дорослими та дітьми майже відсутня [9].

Таким чином, міжнародні стандарти щодо застосування попереднього ув'язнення до неповнолітніх, відображені у конвенціях,

спрямовані на забезпечення захисту прав та інтересів дітей в судовому процесі. Міжнародні стандарти щодо здійснення правосуддя дружнього до дітей, містять важливі принципи, що стосуються застосування заходів примусу до неповнолітніх. Зокрема, ці стандарти підкреслюють необхідність врахування найкращих інтересів дитини, обмеження у застосуванні попереднього ув'язнення, крім випадків, коли він є абсолютно необхідним, а також наголошують на важливості забезпечення гідних умов ув'язнення для неповнолітніх.

У національному законодавстві враховані міжнародні стандарти та гарантоване справедливе і гуманне ставлення до неповнолітніх при обранні запобіжного заходу у вигляді попереднього ув'язнення. Таким чином, українське законодавство, враховуючи міжнародні стандарти, визначає правові та процесуальні рамки для застосування попереднього ув'язнення до неповнолітніх з урахуванням їхньої особливої вразливості та їх найкращих інтересів. Реалізація стандартів правосуддя, дружнього до дитини, в законах України спрямована на створення справедливого та безпечного середовища для дітей, а також на забезпечення їхнього повноцінного захисту та участі у судових процесах, приймаючи до уваги особливості вікової категорії. Українське законодавство визначає принципи дружнього ставлення до дитини при здійсненні правосуддя, особливо враховуючи інтереси неповнолітніх при застосуванні запобіжних заходів пов'язаних з ізоляцією від суспільства. Основні засади включають захист найкращих інтересів дитини, невід'ємне право на участь у судовому процесі, конфіденційність і захист від будь-якої форми фізичного, психічного чи емоційного насильства. Загальна мета полягає в забезпеченні справедливого, гуманного та безпечного здійснення правосуддя щодо дітей.

3. Принцип індивідуалізації при призначенні покарання неповнолітнім у межах правосуддя дружнього до дитини

Покарання має внутрішній об'єктивний зміст, без якого воно втрачає свою значимість, соціальну доцільність та профілактичний сенс. Кара, як засіб впливу на особистість неповнолітнього, здатна виконувати запобіжну мету, а не виховувати особу. Каральний та виховний вплив на неповнолітнього, який вчинив кримінальне правопорушення, є автономними явищами, що мають різну правову природу. Заходи виховного впливу не охоплюються об'єктивним змістом покарання, а єднаються з покаранням у процесі реалізації карально-виховного впливу на засуджену особу задля досягнення мети запобігання злочинності. За відсутності виховного впливу мета

покарання не може бути досягнута, а покарання реалізовано у повному обсязі – і тоді воно втрачає сенс.

Реалізація принципу індивідуалізації покарання у системі превентивних заходів впливу на злочинність неповнолітніх сприяє стабілізації криміногенної та віктимогенної ситуації в країні і забезпечує належний контроль за злочинністю з боку держави. Для більшої ефективності та доцільності механізму реалізації контролю за злочинністю неповнолітніх з боку держави необхідно розширення меж дії окремих кримінально-правових норм. Питання доцільності окремих видів покарань, у тому числі тих, які застосовуються до неповнолітніх, полягає у можливості досягти кінцевої мети – запобігання злочинам – прямо пропорційно залежить від адресного відповідального їх застосування судом, виходячи з принципів індивідуалізації кримінальних покарань.

У сучасних заходах превентивного характеру та ефективного контролю за злочинністю неповнолітніх, як на національному так і на міжнародному рівнях, акцент робиться на відповідальному ставленні до дитини відповідно до міжнародних засад правосуддя дружнього до дитини.

Особливу увагу на міжнародному рівні приділяється характеру покарання, яке призначається. Так у ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод закріплено виключну заборону щодо застосування катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання. Незважаючи на лаконічний характер норми, у чіткій та пасивній формі, ця стаття містить широкий зміст і важливість, оскільки стосується невід'ємних прав на фізичну і моральну недоторканність особи. Згідно з цією нормою, держави зобов'язані дотримуватися як негативних, так і позитивних зобов'язань. У практиці Європейського суду з прав людини можна виявити констатацію недотримання негативних зобов'язань у трьох основних категоріях порушень матеріального характеру (неналежного поводження): неналежне поводження правоохоронних органів навмисного характеру, яке стосується фізичного і психологічного насильства щодо осіб, які перебувають під вартою, під час арешту, допиту (це може бути зґвалтування, каліцтво, позбавлення сну, їжі тощо); неналежне поводження під час законних або незаконних дій посадових чи службових осіб держави, таке як тілесні покарання, навмисне знищення майна, неповідомлення рідним місця ув'язнення, вислання або екстрадиція в країну, в якій є загроза застосування дій, що порушують статтю 3 Конвенції; неналежне поводження як результат упущень чи бездіяльності посадових і службових осіб держави, таке як незабезпечення медичної допомоги, що призводить до тяжких

наслідків, халатне ставлення до обов'язків щодо дотримання прав осіб чие ув'язнення закінчилось тощо.

У зарубіжній практиці є приклади застосування фізичних покарань до неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення у порушення вимог ст. 3 Конвенції. Що становило предмет оскарження рішень національних судів до ЄСПЛ. Таким є рішення ЄСПЛ у справі Ентоні М. Тайрера проти Сполученого Королівства (25 квітня 1978 року) [10]. У справі пана Ентоні М. Тайрера, громадянина Сполученого Королівства, якому на момент вчинення злочину було 15 років, розглядалося питання про його засудження за протиправний напад на старшокласника школи, що призвів до тілесних ушкоджень. Напад був спровокований повідомленням потерпілого про те, що група хлопців принесла пиво до школи, і вони були побиті палицями у відповідь. Заявника засудили до трьох ударів березовою палицею згідно з законодавством острова Мен. Після подання апеляції до Урядового відділу Верховного суду, апеляцію відхилено, мотивуючи тим, що неспровокований напад, який призвів до тілесних ушкоджень, завжди є серйозним, і не було підстав для зміни вироку. Заявник мав пройти медичний огляд, а лікар дав висновок про його придатність до такого тілесного покарання. Після чого, заявник був покараний березовим прутом у присутності батька та лікаря. Батько заявника втратив самовладання і втрутився під час застосування покарання. Судом застосовано Закон про спрощену юрисдикцію (1960 року), яка передбачала засудження осіб за незаконний напад або використання провокаційної мови чи поведінки та призначення штрафу чи ув'язнення, а в окремих випадках призначення покарання шляхом застосування ударів батоном до дітей чи молодих осіб. У Законі про спрощену юрисдикцію поняття «дитина» та «молода особа» означають відповідно: особу віком від 10 років і молодше 14 років та особу віком від 14 років і молодше 17 років. Справа стосувалася неповнолітнього, до якого було застосовано фізичне покарання за протиправний напад, що порушило певні норми та продукувало питання справедливості та застосування тілесного покарання щодо дітей. Розділ 10 Закону про спрощену юрисдикцію щодо застосування покарання до дітей та молодих осіб передбачав наступне «(а) зняряддям для виконання покарання, якщо мова йде про дитину є тростина, а в будь-якому іншому випадку – березовий прут; (b) суд у своєму вироку визначає кількість ударів, які мають бути завдані, а саме: щодо дитини не більше шести ударів, а у випадку будь-якої іншої особи не більше дванадцяти ударів; (c) удари батоном повинні бути нанесені приватно, як тільки це можливо, після проголошення вироку, і в жодному разі не має відбуватися після закінчення шести місяців після винесення вироку;

(d) побиття повинно бути здійснено констеблем у присутності інспектора або іншого офіцера поліції вищого рангу, ніж констебль, а щодо дитини чи молодою особи (підлітка) також у присутності, якщо він бажає бути присутнім, одного з батьків або опікуна дитини чи молодої особи.

Заявник звертаючись до ЄСПЛ зазначив, що факти його справи становлять порушення статті 3 (ст. 3) Конвенції, яка передбачає: «Ніхто не може бути підданий тортурам або нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню». Генеральний прокурор поклався, зокрема, на стан громадської думки на острові та посилався, серед іншого, на нещодавні дебати в законодавчому органі острова Мен і нещодавні петиції, в яких вказувалося на те, що значна більшість виступає за збереження судових тілесних покарань за певних обставин. Ця більшість, сказав він, не тільки не вважала це покарання таким, що принижує гідність, але й розглядала його як ефективний стримуючий фактор і бажану гарантію контролю за правопорядком. Він також навів статистичні дані на підтримку цих поглядів. Більше того, навіть якщо припустити, що судові тілесні покарання справді мають ті переваги, які приписує їм місцева громадська думка, у Суду немає жодних доказів того, що закон і порядок на острові Мен не можна підтримувати без застосування такого покарання. У зв'язку з цим слід зазначити, що в переважній більшості держав-членів Ради Європи тілесні покарання, не застосовуються, а в деяких з них ніколи в наш час не були закріплені у законі; на самому острові Мен, як уже зазначалося, відповідне законодавство переглядалося багато років. Поряд з усім іншим, це ставить під сумнів те, чи є наявність цього покарання обов'язковою умовою для підтримки закону та порядку в європейській країні. Острів Мен має не тільки давно сформовані та високорозвинені політичні, соціальні та культурні традиції, але й сучасне суспільство. Історично, географічно та культурно Острів завжди входив до європейської сім'ї націй, і його слід вважати таким, що повністю розділяє ту «спільну спадщину політичних традицій, ідеалів, свободи та верховенства права», про яку йдеться в преамбулі Конвенції.

У рішенні ЄСПЛ зазначено, перш за все, навіть якби закон і порядок на острові Мен не можна було підтримувати без застосування тілесних покарань, це все одно не сумісно з Конвенцією, де чітко визначено, що покарання не повинно принижувати гідність особи і носити характер тортур або нелюдського ставлення. На думку Суду, жодна місцева вимога щодо підтримання законності та порядку не дасть жодній державі права застосовувати покарання, що суперечить статті 3 Конвенції. На цій підставі Суд визнає, що немає місцевих вимог, які

впливають на застосування статті 3 Конвенції на острові Мен, і, відповідно, тілесне покарання заявника є порушенням цієї статті [10].

Необхідно зазначити, що вирок було винесено у 1978 році, до прийняття цілої низки міжнародних норм та принципів здійснення правосуддя щодо дитини та застосування до них покарань. На сьогодні у законодавство Великобританії внесені зміни, відповідно до міжнародних стандартів здійснення правосуддя дружнього до дитини. Але вказаний приклад дає уявлення про трансформацію судочинства та практики ЄСПЛ у ставленні до неповнолітніх та формуванні алгоритму правосуддя дружнього до дитини за певний проміжок часу.

Принцип індивідуалізації покарання при застосуванні заходів кримінально-правового характеру до неповнолітніх, означає, що каральні заходи мають бути застосовані індивідуально, враховуючи особливості конкретної особи, ступеню тяжкості вчиненого неповнолітніми злочинів та суспільного контексту. Тому, виходячи з принципу індивідуалізації, вибір карального заходу (кримінально правового) повинен бути обґрунтований конкретними обставинами кримінального правопорушення та особливостями особи, визнаючи їх унікальність у кожному окремому кримінальному провадженні.

Ефективність виховного впливу може бути забезпечена при адресному індивідуальному його застосуванні. Цього можна досягти за умови диференційованого підходу до неповнолітніх: так, наприклад, виходячи з запропонованої Маргаріт Уоррен класифікації (міжособистісної класифікації рівня зрілості), для спостереження за неповнолітніми, які знаходяться в ув'язненні [11, с. 400–401]. У ході інтерв'ю визначається рівень інтеграції неповнолітнього, на підставі чого робиться висновок про його соціальну зрілість, що дає підстави виділити декілька типів особистості неповнолітнього: незрілий конформіст, який солідаризується одразу з тим, хто у даний момент має владу; субкультурний конформіст, який погоджується із усіма зі своєї групи (особливо групи однолітків); митець-маніпулятор, який намагається підірвати владу авторитету та привласнити її собі. Відповідна типологізація носить умовний характер, але може бути адаптована до вітчизняної пенітенціарної системи та успішно використана з корекційно-виховною метою.

Поєднання класифікаційного методу та виховного впливу застосовується у виправно-виховних установах для неповнолітніх у США. Класифікаційний метод Герберта Куєя та Лоуелла Парсонса охоплює чотири види делінквентної поведінки: недоступно-незрілий, невротико-конфліктний, несоціалізовано-агресивний, засвоєний у субкультурі [11, с. 402–403].

Єдність каральних та виховних елементів у досягненні мети покарання – запобігання злочинності – найбільш повно проявляється у процесі реалізації окремих видів покарань. При виконанні покарання вирішуються дві самостійні, взаємопов'язані задачі: реалізація карального впливу (обмежень і позбавлень) та організація виховного впливу, який супроводжує виконання покарання.

Мета покарання, визначена у ст. 50 КК України відповідає міжнародним засадам здійснення правосуддя та застосування заходів кримінально правового характеру. Так, покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення та передбачає встановлені законом обмеження прав і свобод засудженого. Важливий наголос, при визначенні мети покарання робиться на тому, що воно не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність (ч. 3 ст. 50 КК України).

У контексті дослідження важливо акцентувати увагу на тому, що справедливий розгляд справи вимагає балансу між захистом прав дитини та необхідністю дотримання справедливості у суспільстві. Цей баланс, у контексті дотримання Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод був об'єктом рішення у справі В. проти Сполученого Королівства. У справі заявник стверджував, що розгляд його справи в Престонському суді корони становив нелюдське та таке, що принижує гідність, поводження яке порушує вимоги статті 3 Конвенції [11]. У справі № 24724/94, пов'язаній із вбивством Джеймса Балгера, яке було вчинене заявником та іншою особою (Т.), визначено як особливо тяжкий злочин, що викликав обурення суспільства і вимогу суворого покарання неповнолітніх. Джеймсу на момент трагедії було лише два роки, і горе його батьків, які брали участь у судовому процесі, було невимовне. При цьому, важливе значення для балансу покарання і справедливості має той факт, що обвинуваченим, на час скоєння злочину – вбивства дитини 2 років, було всього по десять років. Це викрадення та жорстоке вбивство маленького Джеймса, викликали шок і агресивне засуджуюче ставлення суспільства. Не зважаючи на особливо тяжкий характер злочину, особа В., обвинувачена в його скоєнні, має право на справедливий суд, яке гарантовано англійським законодавством і статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Однак стаття 3 Конвенції також вимагає, щоб жодна особа, навіть якщо вона обвинувачена у вчиненні тяжкого злочину, не піддавалася нелюдському або принижуючому гідність поводженню. Суд має вирішити, чи було дотримано цих вимог у процесі судового розгляду і призначення покарання. Проблема, пов'язана з дітьми, які вчиняють

злочини, включає визначення віку, з якого настає кримінальна відповідальність та відсутність зрілості для участі в звичайних судових процедурах. Справедливий розгляд справи вимагає балансу між захистом прав дитини та необхідністю справедливості та дотримання засад здійснення правосуддя дружнього до дитини. У цьому контексті виникають проблеми, такі як вік, з якого настає кримінальна відповідальність, процедури судового розгляду та винесення вироку. Особливо важливо враховувати незрілість дітей та обирати ефективні заходи виховання та виправлення, щоб забезпечити індивідуальний підхід та справедливе рішення щодо дитини у системі кримінального правосуддя. У даній справі всі ці аспекти викликають серйозні сумніви та вимагають ретельного розгляду. Заявник аргументував, що сукупний вплив різних факторів, таких як низький вік, з якого настає кримінальна відповідальність, обвинувальний характер судового розгляду, судовий процес для дорослих у публічному суді, тривалість процесу, склад журі з 20 незнайомих дорослих особи, фізичне оточення судової зали, публічність, атаки громадськості на транспортний засіб (тюремний фургон), який привіз до зали суду і розкриття особистих даних для широкої громади, призвели до порушення статті 3 Конвенції. Зазначено, що вік заявника на момент скоєння злочину та судового розгляду був дуже молодим, а його емоційна зрілість була відмінною від його хронологічного віку. Враховуючи існуючі в міжнародному праві тенденції до підвищення віку, з якого настає кримінальна відповідальність, заявник вважав, що притягнення його до кримінальної відповідальності та судовий розгляд у суді для дорослих порушували його права закріплені у статті 3 Конвенції. Заявник наголосив на психологічній та емоційній шкоді, яку він зазнав через публічний судовий процес, що, на його думку, суперечить міжнародним стандартам.

Уряд заперечував, вказуючи на модифікації у судовому процесі, що мали захистити заявника, і вказував, що страждання заявника було пов'язано зі скоєним злочином та його відповідальністю за нього. Крім того, Уряд вказав на різноманіття практики визначення віку кримінальної відповідальності між країнами та відсутність конкретних міжнародних принципів у цьому питанні. Комісія визнала, що не було наміру заподіяти страждання заявнику, і зазначила, що значна частина страждань впливала з вчиненого ним злочину та відповідальності за нього. Суд визначив, що стаття 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод закріплює одну з найбільш фундаментальних цінностей демократичного суспільства, заборону катування, нелюдського або принижуючого поведіння чи покарання. При цьому характер злочину, вчиненого особою, не має значення для розгляду

порушень статті 3 Конвенції. Суд розглядав питання про те, чи може притягнення дитини до кримінальної відповідальності за дії, вчинені у віці десяти років, само по собі призвести до порушення статті 3 Конвенції. Зазначено, що в Європі відсутній загальноприйнятий мінімальний вік для притягнення до кримінальної відповідальності, і багато країн мають різні підходи до цього питання. Хоча більшість держав-членів Ради Європи прийняли вищий віковий поріг, ніж Англія та Уельс. Суд визначив, що низький вік, з якого настала кримінальна відповідальність десятирічного хлопчика не є підставою для визнання порушення статті 3 Конвенції. Далі, Суд зауважив, що жорстоке поведіння повинно досягати мінімального рівня жорстокості, щоб бути підставою визнання порушень статті 3 Конвенції. Оцінка цього мінімуму є відносною і залежить від численних обставин, таких як характер і контекст поведінки, тривалість, наслідки і стан жертви. Суд визнав, що поведінка із заявником було нелюдським та принижуючим гідність через його навмисний характер, тривалість та спричинення тілесних та психічних страждань. Нарешті, Суд вирішив, що сам факт притягнення десятирічної дитини до кримінальної відповідальності не є достатньою підставою для визнання порушення статті 3 Конвенції. Ураховуючи різноманіття практик визначення віку кримінальної відповідальності між державами і відсутність єдиного стандарту, Суд вирішив, що в даному випадку порушення статті 3 Конвенції відсутнє [11].

ВИСНОВКИ

Важливо враховувати, що кожна країна може мати власний підхід до реалізації принципів здійснення правосуддя дружнього до дитини і правові системи можуть відрізнитись залежно від культурних, правових та інших факторів, але при цьому, єдиним пріоритетом має бути захист прав дитини.

Необхідно наголосити, що ефективність системи кримінальних покарань, що застосовуються до неповнолітніх, якою б досконалою вона не була, визнається не лише власними перевагами, а й тим, наскільки науково обґрунтовано, оптимально і якісно реалізовано систему покарань у правових санкціях кримінального закону, що передбачає відповідальність винних осіб, а також тим, наскільки професійно, грамотно й відповідно до закону ці санкції реалізуються у судовій практиці при розгляді конкретних кримінальних справ за обвинуваченням неповнолітніх.

Зміст особливостей кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх полягає у їх індивідуалізації, яка базується на максимальному врахуванні психологічної, моральної та вікової

своєрідності дитини. Виділення спеціальних норм кримінальної відповідальності неповнолітніх обумовлено принципами справедливості, гуманізму, економії заходів кримінальної репресії.

У контексті ефективності ювенальної превенції принцип здійснення правосуддя дружнього до дитини співвідноситься із принципом індивідуалізації при призначенні покарання неповнолітньому виходячи зі змісту, характеру та найкращих інтересів і потреби дитини. Принцип здійснення правосуддя дружнього до дитини охоплює наступні елементи: засудження та покарання мають сприяти виправленню та реабілітації дитини, а не тільки його покаранню; враховується психосоціальний розвиток дитини та її специфічні потреби; передбачається використання педагогічних та виховних заходів для корекції поведінки. Принцип індивідуалізації при призначенні покарання неповнолітньому охоплює: покарання має бути адаптоване до особистих характеристик, потреб та обставин конкретного неповнолітнього; враховується рівень емоційної зрілості, психологічний стан та особливості особистості неповнолітнього; мета – не лише покарати, але й виховати, виправити та відновити його розвиток у суспільстві.

Взаємодія цих принципів, у контексті превенції, передбачає що судові рішення стосовно неповнолітнього повинно бути не тільки відповідним вчиненому кримінальному правопорушенню, але і враховувати його індивідуальні характеристики, специфічні потреби та можливість для максимально ефективного виправлення і реабілітації.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що для підвищення ефективності контролю за злочинністю неповнолітніх з боку держави слід не лише розширювати законодавчий механізм, але й зосереджуватися на цільовому та індивідуальному застосуванні заходів кримінально-правового характеру, дотримуючись принципів здійснення правосуддя дружнього до дитини відповідно до міжнародних стандартів та інструментів ООН.

АНОТАЦІЯ

Спрямованість на дотримання прав дитини визначається не лише державною політикою, але й активною участю неурядових громадських організацій, які враховують унікальні інтереси та потреби дітей і створюють необхідні умови для їхнього розвитку. Міжнародні правила і принципи визначають положення, що спрямовані на створення умов для гідного життя дитини, зокрема, через освіту та формування соціально корисних навичок.

Зміст особливостей кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх полягає у їх індивідуалізації, яка базується на

максимальному врахуванні психологічної, моральної та вікової своєрідності дитини. Виділення спеціальних норм кримінальної відповідальності неповнолітніх обумовлено принципами справедливості, гуманізму, економії заходів кримінальної репресії.

У контексті ефективності ювенальної превенції принцип здійснення правосуддя дружнього до дитини співвідноситься із принципом індивідуалізації при призначенні покарання неповнолітньому виходячи зі змісту, характеру та найкращих інтересів і потреби дитини. Принцип здійснення правосуддя дружнього до дитини охоплює наступні елементи: засудження та покарання мають сприяти виправленню та реабілітації дитини, а не тільки його покаранню; враховується психосоціальний розвиток дитини та її специфічні потреби; передбачається використання педагогічних та виховних заходів для корекції поведінки. Принцип індивідуалізації при призначенні покарання неповнолітньому охоплює: покарання має бути адаптоване до особистих характеристик, потреб та обставин конкретного неповнолітнього; враховується рівень емоційної зрілості, психологічний стан та особливості особистості неповнолітнього; мета – не лише покарати, але й виховати, виправити та відновити його розвиток у суспільстві.

Взаємодія цих принципів, у контексті превенції, передбачає що судові рішення стосовно неповнолітнього повинно бути не тільки відповідним вчиненому кримінальному правопорушенню, але і враховувати його індивідуальні характеристики, специфічні потреби та можливості для максимально ефективного виправлення і реабілітації.

Література:

1. Зауваження загального порядку Комітету ООН з прав дитини № 24 (2019) щодо прав дитини у системі правосуддя щодо дітей. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G19/275/59/PDF/G1927559.pdf?OpenElement>
2. Звіт про результати моніторингу судових процесів в Україні Стандарти правосуддя, дружнього до дитини, та їх втілення в Україні (кримінальний аспект). 2021 рік. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/f/9/48_80_50.pdf
3. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 року. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188>
4. Зауваження Загального порядку ООН № 20. URL: https://knowledge.org.ua/zamechanie-obshego-porjadka-20-2016/#general_comments_ua_4_3

5. Пархоменко П.І. Діяльність Комітету ООН з прав дитини. Практичний посібник. Чернівці. 2021. 91 с. URL: <https://martngo.org.ua/wp-content/uploads/2021/02/Діяльність-Комітету-ООН.pdf>
6. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
7. Рішення у справі Т. проти Сполученого Королівства. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22fulltext%22:\[%22criminal%20proceedings%20child%22\],\[%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],\[%22itemid%22:\[%22001-58593%22\]}}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22fulltext%22:[%22criminal%20proceedings%20child%22],[%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],[%22itemid%22:[%22001-58593%22]}})
8. Про попереднє ув'язнення. Закон України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3352-12#Text>
9. Звіт про діяльність прокуратури у 2020 році. URL: https://gp.gov.ua/ua/zvit_prok?m=publications&t=rec&id=289668&download_af=4485
10. Рішення у справі Тайрер проти Сполученого Королівства. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-57587>
11. Criminology. / Larry J. Siegel. – Sixth Edition. – University of Massachusetts at Lowell. West/Wadsworth Publishing Company: An International Thomson Publishing Company, 1997. – 598 p.
12. Рішення у справі В. проти Сполученого Королівства. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-58594>

Наукове дослідження у сфері забезпечення захисту прав дитини проводиться за фінансової підтримки у межах проекту “Support for improving the quality of teaching, research and international activities at Oles Honchar Dnipro National University (DNU)” upported by Charles University in Prague and funded by the Ministry of Foreign Affairs of the Czech Republic

**Information about the author:
Yuzikova Nataliia Semenovna,**

Doctor of Law Sciences, Professor,
Professor of the Department of Administrative and Criminal Law
Oles Honchar Dnipro National University
72, Gagarina Ave., Dnipro, 49010, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0003-0879-2228>